

РОЗВІДКИ

Лідія Нестеренко

●

ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОСНИХ ПРАВЛІНЬ ПО СТАНОВЛЕННЮ МЕДИЦИНИ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

Історія вивчає різноманітні аспекти людського буття. На окрему увагу, безумовно, заслуговує історія медицини. В Російській імперії у кінці XVIII- I пол. XIX ст. проходить заснування та початок діяльності відповідних медичних органів на загальнодержавному рівні. Діяльність місцевого самоврядування і волосних правлінь у Чернігівській губернії ще не вивчена, хоча краєзнавці і спеціалісти намагалися узагальнити цей процес, але використовували переважно факти боротьби з епізоотіями, організаторами якої були повітові та губернські установи. Місце ж сільського самоврядування залишалось осторонь. Останнім часом у цьому напрямку з'явився ряд праць. Серед їх авторів можна назвати М.Е.Мирського, Б.В.Петроградського, О.Новомлинську, В.М.Сало, В.Ю.Кузьмін, О.О.Боряка. Історію виникнення епідемій та боротьби з ними вивчав А.Крилов, А.М.Стомік і С.Н.Затравкін. З історії медицини Чернігівщини вийшли праці А.М.Груші і М.М.Дулі, С.Безродного та ін. [1]

Завдання даного дослідження - вивчити державну політику у динаміці, становленні кваліфікованої медицини в сільській місцевості, дати аналіз бюджетних витрат у Чернігівській губернії на медичні потреби і оплату праці віспоцепіям та фельдшерам, показати діяльність сільських та волосних урядників губернії в цьому напрямку.

Основними джерелами є документи I пол. XIX ст., виявлені в Державному архіві Чернігівської області (м. Чернігів). Найінформативнішими виявилися фонди Чернігівського губернського віспового комітету (ф. 159) та Чернігівського губернського комітету по запобіганню захворіння на холеру (166). У процесі написання використано матеріали окремих справ фондів Шаповалівського (ф. 807) і Борзенського волосних правлінь (ф. 809).

До середини XVIII ст. на території Чернігівської губернії фахових медичних працівників фактично не було, не існувало й медичної організації. Допомогу хворим надавали лише представники народної медицини, які використовували різноманітні трави, коріння, шептання, замовляння і т. п. Питання охорони здоров'я входили до функцій загальної адміністрації і переважно здійснювались через поліцію. З 1775 р. медична справа в країні була підпорядкована Приказу громадського опікування. У Чернігівському і Новгород-Сіверському намісництвах такі прикази виникли у 1782 р. Вони відали всією медициною, а також богадільнями і психіатричними закладами у містах. У 1797 р. створюється Чернігівська губернська управа, до якої входила лікарська управа (інспектор, оператор, акушер і канцелярист). Вона опікувалась усіма міськими і повітовими лікарняними закладами. [2]

Спочатку лікувальні заклади виникали у містах і містечках. Лікар став першим

представником професійної медицини. Виникали нові посади медичних працівників. Зокрема з'явилися повитухи. Вони перебували не на утриманні міських магістратів, а на державному бюджеті. Лікарі організували боротьбу з хворобами, здійснювали судово-медичні експертизи, надавали лікарську допомогу населенню, заготовляли лікарські рослини.

Серед лікарень у повітових містах одна з найбільших була збудована у 1752 р., мала всього 25 ліжок. Там працював один лікар, 2 фельдшери і наглядач. У 1831 р. в Чернігівській губернії було відкрито 14 лікарень на 444 ліжка, з яких 380 загальних і 64 для хворих на сифіліс. У середині XIX ст. діяло 15 лікарень і 2 богоугодні заклади. Внаслідок цього кожен повіт мав свій лікарняний заклад. У лікарнях було 554 ліжка, а в богоугодних закладах - 80. Розміщалися ці заклади у непристосованих приміщеннях, тісних і часто сирих. Не виділялися вони і чистотою. Бракувало господарського та медичного інвентаря, не вистачало медичних працівників. Причиною було недостатнє фінансування. [3]

Отже, медичне обслуговування переважно міського населення ініціювала держава через прикази призріння.

Якщо у повітових містах була хоч якась медична допомога, то селяни у більшості випадків були позбавлені і такої. Лише незначна частина сільського населення могла користуватися нею. Приказами громадського опікування було створено у сільській місцевості всього 3 лікувальні заклади: у Чемері і Ярославці Козелецького повіту та у Батурині Конотопського повіту завдяки ініціативі окремих поміщиків-меценатів. Батуринська лікарня була збудована на кошти гетьмана К.Розумовського ще у XVIII ст. Вона була розрахована на 15 ліжок. Деякий час лікарня перебувала у віданні гетьмана, проте згодом була підпорядкована приказові. Через недостатнє фінансування з настанням фінансової кризи у країні лікарні загрозувало закриття. На прохання Чернігівської палати державних маєтностей цей лікувальний заклад вдалося зберегти. За розпорядженням міністра державних маєтностей на огляд у дану лікарню повинні були приходити не тільки жителі м. Батурина, а й всі державні селяни Конотопського та сусідніх з ним повітів. [4]

У другій чверті XIX ст., згідно з урядовим розпорядженням, лікарняні заклади відкривалися і на великих промислових підприємствах з розрахунку на 100 робітників по 5 ліжок. Але розміщувалися вони виключно у пристосованих приміщеннях. Там обслуговувалися лише робітники. Забезпечувалися лікарні спеціалістами - фельдшерами чи навіть повивальними бабками.

З формуванням органів місцевого самоврядування у державних селян волосні правління поступово брали на себе частину витрат. В умовах зародження ринкових відносин у країні волосні правління оплачували лікування державних селян. Волосні голови і сільські старшини (вони були одночасно і членами правління), піклуючись про надання державним селянам стаціонарної медичної допомоги в лікарнях приказу громадського призріння, видавали хворим спеціальні посвідчення із зазначенням відомостей про спроможність селянина оплатити лікування або джерела, з якого буде проводитися оплата. [5]

Медичне обслуговування поступово почало охоплювати і державних селян.

Через відсутність власних коштів селяни не поспішали звертатися за допомогою до спеціалістів. Лікувалися, як могли. Найчастіше у місцевих знахарів. До того ж у волостях не було спеціальних коштів для лікування селян. Виділені правліннями гроші вважалися «незаконними», вони повинні були повертатися через погашення цих своєрідних позик. Циркуляром міністерства державних маєтностей від 4 лютого 1855 р. за № 5 було дозволено оплачувати лікування за рахунок мирських капіталів. У випадку відсутності таких волосні правління могли призначити спеціальний збір з умовою повернення сільським товариствам цих витрат. [6] Згідно з циркуляром міністерства державних маєтностей держава і навіть сільські товариства не брали на себе покриття витрат на лікування селян, а лише відстрочували терміни оплати особливим кредитуванням.

Медичну допомогу простому селянству стаціонарно отримати було важко, тому воно залишалося наодинці із хворобами. За станом їх поширення, особливо під час епідемій, в усіх населених пунктах доручалося слідкувати десяцьким, які подавали сільським старшинам статистичні дані про перебіг хвороб. Старшини узагальнювали отримані матеріали по сільському товариству і передавали їх волосному голові, який звертався до повітового начальника з проханням направити у волость лікаря. Проте один лікар фізично не міг надати медичну допомогу кільком десяткам тисяч людей повіту. Через це закономірно виникла проблема організації медичного обслуговування у сільських населених пунктах. Для цього потрібні були кваліфіковані кадри. Підготовкою їх займалися повітові лікарі. Першими набували професійної майстерності сільські повитухи. За дорученням тодішнього міністра внутрішніх справ графа Перовського медичною радою ще 7 березня 1847 р. були складені і розіслані лікарським управам правила випробування жінок-селянок, які після навчання акушерської справи бажали працювати в місцевостях, де не було спеціально підготовлених повитух. Міністерство володіло даними, що майже повсюди повитухи не мали найнеобхідніших знань з акушерської практики, а методи, якими вони користувалися при неправильних пологах, супроводжувалися жорстокістю, відсутністю здорового глузду. Так, «вони із силою витягують без розбору ту частину тіла дитини, яка з'явилась першою, трясуть породіль, ставлять їх вверх ногами, садять на гарячі печі, водять по кімнатах, заставляють робити різні рухи, стрибати із столів, ослонів та інше». [7] Із вищенаведених фактів видно, що стан акушерства в Російській імперії I пол. XIX ст. був надзвичайно низький.

У лікарнях визначалися прийомні дні, коли затверджені волосним головою жінки прибували на навчання. Статистичні дані про стан проходження сільським повитухами навчання при повітових лікарнях волосний голова надсилав у повітове правління. Шаповалівський волосний голова Я.Головань повідомив Борзенське повітове правління, що у 1851 р. повитухи прийняли 542 дітей, всі породіллі одужали. 25 повитух перебували на випробуваннях у лікарів. [8] Усі сільські повитухи не були на державній службі і тому не отримували платні.

У кожному населеному пункті кількість повитух була різною. У Шаповалівській волості за 1850 р. їх значиться, за неповними даними, 144 (Шаповалівське сільське товариство даних не надало). У с. Високому таких було 53, у с. Стрільниках - 30, Новоселівці - 25, Прачах - 13, у селах Тростянці та Головоньках - по 10, Ніколаєві - 3. [9] Як бачимо, різниця в кількості повитух по населених пунктах досить значна.

Із створенням у 1829 р. Чернігівського губернського противіспового комітету було започатковано профілактичне щеплення (варіоляція) сільського населення. У повітах із цією метою були створені повітові противіспові комітети. З 1831 р. держава почала виділяти кошти на підготовку віспощепіїв. Мирською ухвалою приговором із середовища козаків і державних селян, нездатних до виконання рекрутської повинності, направлялися юнаки для навчання противіспових щеплень у повітових лікарів. Після закінчення курсу навчання вони працювали у своєму повіті, безкоштовно робили щеплення від віспи.[10] Забезпечувалися необхідними матеріалами: сироваткою та інструментами. У спеціальних зошитах (журналах) фіксувалися прізвища всіх пацієнтів, яким робили щеплення. Через низьку кваліфікацію, як засвідчували сучасники, діяльність віспощепіїв часто була незадовільною. Через ненавченість, недобросовісне ставлення до своїх обов'язків, небажання об'їжджати віддалені місцевості, низьку якість віспової сировини (детриту) епідемій віспи не зменшилось. Як і раніше, вони вражали широкі верстви населення. [11]

У 1849 р. в Чернігівській губернії нараховувалось усього 350 віспощепіїв, з яких 5 осіб були молодшими лікарськими учнями і 6 - старшими. Як видно, віспощепії становили майже 97% усіх медичних працівників. За свідченнями повітових лікарів, волосних і сільських урядників, 290 осіб працювали добре, що становить майже 82%, 34 працювали посередньо, що становить більше 10%, 5 осіб

працювали погано. Через це надійшли пропозиції про звільнення 21 працівника з роботи. Більшість віспощепіїв була козацького походження, в губернії їх нараховувалось 159 осіб, або 47%, 113 - були із державних селян, що становило близько 33%, 56 віспощепіїв були вихідцями із поміщицьких селян, або майже 17%, 21 - був із міщан і лише 1 - дворянського походження, що становило 3% від загальної кількості віспощепіїв. Як видно із поданих вище даних, віспощепії державного відомства становили 80% від їх загального числа. Кількість їх у повітах різнилася. Якщо в 1849 р. у Суразькому повіті їх було всього 12, у Стародубському і Чернігівському повітах - по 13, у Городнянському - 18, то у Новозибківському і Остерському - по 26, у Мглинському - 29, у Кролевецькому - 30, а у Козелецькому - 47. У середньому на кожен з 15 повітів Чернігівської губернії припадало по 22 медичних працівники, на кожен волость - 6-7. [12] Про кількість віспощепіїв по всіх повітах, їх походження та ставлення до роботи можна довідатись із таблиці № 1.

У волосні правління часто надходили сигнали від населення про негативну роботу віспощепіїв. Так, при перевірці їх роботи в Шаповалівській волості виявилось, що у багатьох дітей Шаповалівського товариства щеплення відсутнє взагалі з лютого по червень 1851 р., а 14-літній віспощепій Лука Панченко, лівий. [13] З січня по червень 1859 р. у с. Новоселівка Тростянського товариства, цієї волості, також не проводилося віспощеплення.[14]

Для недопущення подібних дій організовувались численні перевірки. Через волосних урядників для віспощеплень залучалися спеціалісти сусідніх товариств, а то й волостей. Так, у Шаповалівське товариство у 1851 р. було відряджено віспощепія з Борзенського товариства для навчання та нагляду за роботою Л. Панченка. Він же сам і проводив щеплення.[15]

Таблиця № 1

Відношення до роботи всього медичного персоналу Чернігівської губернії у 1849 році.

Назва повіту	Медичний персонал				Працюють				За походженням			
	Віспощепії	Молоді лікарські учні	Старші лікарські учні	Всього	Добре	Посередньо	Погано	Треба звільнити	Козаки	Державні селяни	Міщани	Поміщицькі селяни і дворяни
Чернігівський	13	0	0	13	5	3	5	0	0	13	0	0
Суразький	12	1	1	14	12	2	0	0	2	9	1	2
Кролевецький	30	1	1	32	32	0	0	0	21	8	3	0
Глухівський	18	2	1	21	21	0	0	0	8	3	6	4
Новозибківський	26	0	0	26	12	14	0	0	3	8	2	13
Козелецький	47	1	0	48	29	1	0	18	28	5	0	15
Стародубський	13	1	1	15	15	0	0	0	7	5	3	0
Конопський	18	0	1	19	18	1	0	0	13	3	1	2
Ніжинський	19	0	0	19	17	2	0	0	15	2	2	0
Новгород-Сіверський	25	0	0	25	20	4	0	1	5	8	2	10
Мглинський	29	0	0	29	29	0	0	0	1	21	0	7
Борзенський	22	0	0	22	21	1	0	0	21	0	0	1
Остерський	26	0	1	27	20	6	0	1	11	15	0	1
Городнянський	18	0	0	18	17	0	0	1	7	8	1	2
Сосницький	22	0	0	22	22	0	0	0	0	17	5	0
Всього	339	5	6	350	290	34	5	21	159	113	21	57

Таблицю зроблено за: ДАЧО. - Ф. 159. - Оп. 1. - Спр. 100. - Арк. 1-24

Волосні правління тримали під контролем здоров'я селян і особливо віспощеплення. Для прикладу, відомості про народжуваність у повітові установи подавалися раз у два місяці, а з середини 50-х рр. кожного місяця. Причому довідки засвідчувались священнослужителями. Сільські старшини особисто повинні були перевіряти через декілька днів після зроблених щеплень їх наявність та позитивні наслідки. Лише після цього вони вносились у відповідні книги щеплень. Кожна з таких груп записів завірялась підписом і печаткою сільського старшини. Волосний голова направляв віспощепіть не пізніше 3 числа наступного місяця до повітового лікаря з книгою записаних новонароджених для перевірки і отримання нової вакцини. [16]

Волосний голова стежив і за тим, щоб віспощепіть в кінці року, і не пізніше як 2 січня, подавали книги щеплень в повітовий противісповий комітет для заміни їх на нові. [17]

З середини XIX ст. для поширення набутого досвіду волосний голова особисто прикріплював учнів до досвідчених віспощепіть, про що він щоразу повідомляв повітового начальника. Архівні матеріали за 1846 р. засвідчують, що в Шаповалівській волості таких не було, [18] у 1850 р. таких було вже 2, [19] у 1851 р. учнів було 4, [20] а в 1857 р. навчалось 6 хлопчиків, в тому числі із Тростянського і Ядунинського товариств по 1, з Шаповалівського і Борзенського товариств по 2. [21] Як видно, кількість учнів даної волості протягом 50-х рр. XIX ст. зростала.

До віспощеплень залучались і місцеві церковнослужителі. Так, чернігівський цивільний губернатор спеціальним розпорядженням за № 19 від 2 липня 1858 р. пропонував повітовим противісповим комітетам через повітових лікарів і начальників, інших посадових осіб сприяти залученню церковнослужителів до віспощеплення, забезпечуючи їх всіма необхідними матеріалами, інструментами. [22] Відповідальність за залучення священнослужителів до віспощеплень покладалася на волосних голів.

У медичній справі розпочато, як і у світі, початкове втілення тендерної політики. І це закономірно. Адже з давніх часів на Чернігівщині були бабки повитухи переважно із місцевих жінок. Через волосних голів і сільських урядників залучалися до віспощеплень і місцеві жінки. За розпорядженням Чернігівської палати державних маєностей від 5 листопада 1864 р. за № 30321 навчання цієї справи мало проводитися досвідченими віспощепіями, лікарями, фельдшерами. Їм доручалося займатися віспощепленнями в населених пунктах за місцем проживання, без відриву від господарських справ, як правило, у вихідні і святкові дні. За виконану роботу їм визначалася винагорода від 10 до 25 руб. сріблом в залежності від кількості успішних щеплень. [23] Із поданих даних видно, що в середині XIX ст. залучається до лікувальної справи все більше людей обох статей. Всього у Чернігівській губернії у 1860 р. було зроблено віспощеплення 55 638 дітям. [24]

Із числа віспощепіть відбирались найкращі для подальшого навчання на фельдшерів при повітових лікарнях. Таким чином держава була змушена організовувати елементарну медичну освіту і для селян, проте за їх рахунок.

Оплата праці віспощепіям і фельдшерам також встановлювалась за рахунок селян. Впроваджувався громадський збір із кожної ревизької душі. Окрім оплати праці, кошти витрачались на придбання сироватки для щеплень, медичних препаратів та інших матеріалів тощо.

Із 339 віспощепіть, які працювали у 1849 р. в Чернігівській губернії, 263 були віспощепіями державного відомства. Утримання кожного з них обходилося по 17 руб. 14 коп. у рік. Всім віспощепіям було виплачено у 1849 р. 4 507 руб. 82 коп. У 1852 р. їх залишилось 259, по одному у сільському товаристві. Відповідно витрати скоротились до 4 439 руб. 26 коп. в рік. У 1851 р. для зменшення бюджетних видатків на медицину була проведена реформа, згідно з якою у 52 волостях Чернігівської

губернії залишилося 26 старших фельдшерів з платнею кожному 40 руб. на рік, а всього - 1040 руб., 26 молодших фельдшерів, з платнею кожному по 30 руб. на рік, а всього - 780 руб., 52 віспощепії, з платнею по 17 руб. 50 коп. на рік, всього - 910 руб. На навчання 3 фельдшерів передбачалося виділити по 40 руб. у рік на кожного, всього - 120 руб. Загальна сума витрат у рік становила 2 850 руб. [25] Як бачимо, сума витрат після проведення реформи скоротилася майже наполовину.

У 1855 р. було проведено реорганізацію волостей. За новим законом їх залишилось 42 і 4 сільські товариства на праві волостей. Відповідно зменшувалась і кількість медичних працівників. У кожній волості залишався 1 фельдшер і 1 віспощепій. У волостях, в яких не було фельдшера, працювали 3 віспощепії. Їх кандидатури ретельно відбирались волосним урядниками. У 1856 р. в Чернігівській губернії залишилось працювати 2 фельдшери і 134 віспощепії. Таким чином, внаслідок реформ 625 тис. ревільких душ державного відомства обслуговувались 136 медичними працівниками. На одного віспощепія в середньому припадало 4 600 душ.[26]

Акцентувалася увага на роботі з дітьми-сиротами. Добросовісних і трудолюбивих віспощепіїв сільські старшини та волосні голови відбирали для подальшого навчання у повітовій лікарні. Цим самим розширювався склад фельдшерського персоналу. [27]

За успіхи у медичному обслуговуванні населення працівники нагороджувались. Волосні голови готували і відправляли подання у повітові управління з проханням винагородити кращих віспощепіїв. У них вони вказували стаж роботи, кількість успішно зроблених щеплень, навчених ними учнів, відгук про їхню діяльність та ставлення до роботи. Так, за поданням волосного голови, у 1851 р. був нагороджений срібною медаллю на зеленій стрічці для носіння на грудях молодший лікарський учень Стародубського повіту Микита Калита. З 1 березня 1844 р. по 1 липня 1856 р. ним зроблено 8 826 дітям щеплення проти віспи. [28] У 1857 р. грамотою і срібною медаллю нагороджено віспощепія м. Сосниці козака Олександра Лапенка. [29]

Підготовка медичних кадрів для села відбувалася у повітових лікарнях. Рідко в якому селі були медики. Так, в Чернігівській губернії, за станом на 1864 р., було 45 лікарів, 71 фельдшер, 15 повивальних бабок і 64 віспощепіїв. [30] У більшості вони проживали і працювали у містах і містечках.

Після скасування кріпосного права в 1861 р. приказна медицина змінилася на земську, чим частково наблизилась до селянських мас.

2 листопада 1865 р. Чернігівська земська управа прийняла від Приказу громадського опікування усі його справи з медичними установами. [31]

Отже, з 1782 р. на Чернігівщині, як і по всій Російській імперії, організована лікарська справа лише починала народжуватись. В таких умовах започатковувалась участь волосних правлінь у її поширенні. На перших порах їх роль була незначною, що виражалося у підборі медичних працівників, переважно віспощепіїв, з місцевого населення, мобілізації необхідних капіталів для лікування державних селян у державних і приватних лікарнях. В епідемічні моменти через урядників збиралися і узагальнювалися відомості про стан і здоров'я населення. Загалом місцеві сільські органи влади лише починали включатися у цю важку повсякденну роботу.

Джерела та література:

1. Мирский М.Е. Медицинская коллегия. Из истории медицины России XVIII века. // Проблемы социальной гигиены и истории медицины. - 1985. - № 2. - С. 56-60.; Мирский М.Е. Земская медицина и современность. // Проблемы социальной гигиены и истории медицины. - 1997. - № 3. - С. 43-45.; Петроградский Б.В. Дневник министра. (История медицины) // Вестник Российской Академии Медицинских Наук. - 1993. - № 5. - С. 47-59.; Новомлинская О. Кому возродят земскую медицину? // Медицинская газета. - 1993. - 9 апреля. - С. 4.; Сало В.М. Состояние аптечной сети в России в 1 пол. XIX века. // Фармация. - 1990. - № 4. - С. 86 - 87.; Кузьмин В.Ю. К истории земской медицины в Среднем Поволжье. // Проблемы социальной гигиены и истории медицины. - 1997. - № 3. - С. 51-52.; Борjak О.О. Стан народного акушерства

в XIX ст. // Український історичний журнал. - 2001. - № 2. - С. 49-61.; Крылов А. Оспенный кавалер. // Врач. - 1990. - № 10. - С.58-61.; Стомик А.М., Затравкин С.Н. К истории изучения патогенеза и поиска средств лечения холеры (по материалах первых трёх пандемий 1817-1862 гг.) // Терапевтический архив. - 1995. - № 7. - С. 75-78.; Груша А.М., Дуля М.М. З історії медицини на Чернігівщині. - Чернігів, 1999. - 202 С.; Безродний Є. Гетьман Кирило Розумовський та його лікарі. // Ваше здоров'я. - 1998. - 25 лютого. - С.6.

2. Груша А.М., Дуля М.М. З історії медицини Чернігівщини. - Чернігів, 1999. - С. 13.
3. Там само. - С. 14.
4. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО). - Ф. 807. - Оп. 1. - Спр. 955. - Арк. 1.
5. Там само. - Спр. 510. - Арк. 1.
6. Там само. - Спр. 854. - Арк.1.
7. Там само. - Спр. 1 571. - Арк. 1.
8. Там само. - Спр. 467. - Арк. 54.
9. Там само. - Спр. 355. - Арк. 49, 50, 53, 55, 61,
10. Дружинин Н.М. Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселёва. - М.-Л., 1946. - т. 1. - С. 64.
11. Там само. - С. 65.
12. ДАЧО. - Ф. 159. - Оп. 1. - Спр. 100. - Арк. 1-24.
13. Там само. - Ф. 807. - Оп. 1. - Спр. 1100. - Арк. 64.
14. Там само. - Спр. 1316. - Арк. 80.
15. Там само. - Спр. 1100. - Арк. 65.
16. Там само. - Спр. 1100. - Арк. 10, 65.
17. Там само. - Спр. 564. - Арк. 69.
18. Там само. - Спр. 108. - Арк. 34-35.
19. Там само. - Спр. 355. - Арк. 70.
20. Там само. - Спр. 467. - Арк. 54.
21. Там само. - Спр. 1100. - Арк. 58.
22. Там само. - Спр. 1202. - Арк. 107.
23. Там само. - Спр. 1568. - Арк. 11.
24. Домонтович М. Материалы по географии и статистике России. Черниговская губерния. - Чернигов, 1865. - С. 117.
25. Там само. - Ф. 159. - Оп. 1. - Спр. 159. - Арк. 12.
26. Там само. - Спр. 138. - Арк. 14-17.
27. Там само. Спр. 159. - Арк. 15-18.
28. Там само. - Ф. 159. - Оп. 1. - Спр. 139. - Арк. 1,4.
29. Там само. - Спр. 141. - Арк. 5,7.
30. Груша А.М., Дуля М.М. - Вказана праця. - С. 14.
31. Там само. - С. 15.

Олена Заєць

БАЗАРНА ТА СТАЦІОНАРНА ТОРГІВЛЯ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ У II ПОЛОВИНІ XIX СТ.

У внутрішній торгівлі країни завжди важливе значення відігравали базари. Деякі дослідники вважали, що вони в пореформений час мали важливішу роль, особливо для сільського населення, ніж ярмарки. Базари - одна із старих форм торгівлі в містах і селах.

Урядові кола бачили в міських базарах важливий засіб постачання міських жителів дешевими продуктами харчування з перших рук. Сільські ж базари були вигідні в першу чергу для селян, які мали можливість фактично на місці збути свою продукцію купцям повітових міст і тим самим отримати гроші для сплати податків. Через це торгівля в базарні дні з рухомих точок - возів, суден тощо - звільнялась від сплати мита.

За своїм призначенням більшість міських та сільських базарів були універсальними. Тут відбувалася закупівля не тільки продуктів харчування, а й сировини для промисловості, сільськогосподарських продуктів для відправки в інші губернії та повіти. На них можна було збути й купити найпростіші знаряддя